

УДК 595.78 (477.43)

Н.М. Гордій

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський

ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ БУЛАВОВУСИХ ЛУСКОКРИЛИХ (LEPIDOPTERA: PAPILIONOIDEA, HESPERIOIDEA) КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ПРИДНІСТЕР'Я

В статті подається коротка історія дослідження фауни денних лускокрилих на території Кам'янецького Придністер'я.

Ключові слова: булавовусі лускокрилі, *Lepidoptera*, *Rhopalocera*, історія досліджень, фауна, Кам'янецьке Придністер'я.

Історія лепідоптерологічних досліджень на Поділлі бере свій початок у 30-х роках XIX ст. і триває вже понад 170 років. Роботи, опубліковані у середині XIX – на початку XX ст., до початку Другої світової війни становлять перший етап у вивченні регіональної ропалоцерофауни. Ці праці були присвячені з'ясуванню таксономічного складу та особливостей поширення булавовусих лускокрилих, переважно як складової частини ентомофауни, у цьому регіоні.

Першою відомою працею про лускокрилих Поділля, в тому числі і булавовусих (*Lepidoptera*, *Rhopalocera*), була робота Л. Чекановського [6]. Проте, переважна більшість його вказівок стосується тодішньої Волинської губернії, зокрема околиць м. Кременець.

Найперші лепідоптерологічні дослідження у Кам'янецькому Придністер'ї (далі КП), у середині XIX ст. провів Густав Бельке, котрий надав найповнішу на той час інформацію про фауну тварин цієї території. У його працях [4, 5] на основі матеріалів, зібраних в околицях Кам'янця-Подільського – від смт. Смотрич на півночі до с. Жванець на півдні і від с. Оринин на північному заході до сіл Китайгород і Демшин на сході та південному сході, наведено 58 видів денних лускокрилих (*Rhopalocera*: *Papilionoidea*, *Hesperioidea*). Серед наведених Г. Бельке видів, варто відзначити такі регіонально-рідкісні, як: *Heteropterus morpheus*, *Zerynthia polyxena*, *Heodes hippothoe*, *Limenitis populi*, *Pandoriana pandora*, *Brenthis daphne*, *B. ino*, *Nymphalis antiopa*; а також дотепер не підтвержені наступними знахідками: *Muschampia tessellum*, *Plebeius optilete*, *Chazarabris eis*. Зрештою, у наведених Г. Бельке таксономічних списках натрапляємо на деякі очевидні помилки у визначенні. Так, до видового складу фауни КП потрапили: балкано-іранський вид *Melanargia larissa* (Geyer, 1828), карпато-балканський високогірний *Erebia melas* (Herbst, 1796), бореомонтанний *Lasiomma tapetropolitanum* (Fabricius, 1787). На сумнівність знахідок цих видів вказував А.В. Ксенжопольський у своїй фундаментальній праці «*Rhopalocera* Юго-Западной Россії» [34].

У західних районах Поділля на цьому етапі лепідоптерологічні дослідження проводили: Я. Верхратський [19, 20], А. В'єжейський [21], Т. Гарбовський [7] тощо. Серед найцікавіших знахідок того часу варто згадати *Polyommatus dorylas*, *P. Admetus* (Esper, 1783), *P. Damon* ([Denis&Schifferrmüller], 1775), тощо. Пізніше на цій території працювали: С. Клеменсевич [11], Я. Романішин і Ф. Шилле [14], М. Свйонткевич [17], Я. Яросевич [10], А. Старчевський [16], Є. Кремкі [12], Р. Кунце та Я. Носкевич [13], С. Толь [18], С. Адамчевський [1-3] та ін. Здебільшого вони віддавали перевагу дослідженню південних придністрянських районів (зокрема в межах сучасних Борщівського, Заліщицького та Чортківського районів Тернопільської області), які відзначалися особливим біорізноманіттям та специфічною степовою ентомофауною. На основі декількох, проведених у 1933-1936 роках польськими ентомологами експедицій, а також узагальнення наявних на той час літературних даних, Є. Кремкі опублікував оглядову працю по лепідоптерофауні Поділля, у якій, зокрема, навів 110 видів булавовусих лускокрилих [12]. Серед них варто згадати такі види, як: *Carcharodus flocciferus* (Zeller, 1847), *Pyrgus serratulae*, *Spialia sertorius*

(Hoffmannsegg, 1804), *Carterocephalus palaemon*, *Leptideamorsei major*, *Pontia chorid ice* (Hübner, [1813]), *Coliasmyr midone*, *Maculinea alcon*, *Aricia eumedon*, *Polyommatus amandus* (Schneider, 1792), *Euphydryas aurinia* (Rottemburg, 1775), *Mellictadia mina* (Borkhausen, 1793), *Nymphalis xanthomelas*, *Coenonympha hero*, *Erebia aethiops* тощо. Згодом С. Адамчевський, як доповнення до праці Кремкі, опублікував статтю про більших лускокрилих Поділля, в якій для регіону вперше вказав низку видів *Rhopalocera*, серед яких, зокрема, такі цікаві види, як *Pyrgus armoricanus*, *Thymelicus acteon* (Rottemburg, 1775) та *Parnassius apollo* (Linnaeus, 1758) [2].

Аналізуючи лепідоптерологічні дослідження початку минулого століття на суміжній зі сходу території Поділля, слід відзначити роботу А. Тушина і Н. Раєвського, в якій, в основному для тодішнього Вінницького повіту Подільської губернії, зокрема, околиць м. Вінниці, вказано 65 видів булавовусих лускокрилих, зокрема: *Limnitis populi*, *Coenonympha hero*, *Lycaena helle* тощо [38]. Згодом на території Вінницького повіту вивченням лепідоптерофауни займався співробітник Вінницької ентомо-фітопатологічної станції цукротресту М. Білосор, який для цього району навів 100 видів *Rhopalocera* [22]. Серед них, зокрема, є й такі регіонально рідкісні види, як: *Carcharodus flocciferus*, *Spialia orbifer* (Hübner, 1823), *Zerynthia polyxena*, *Leptideamorsei major*, *Colias myrmidone*, *Maculinea teleius*, *Brenthis ino*, *Coenonympha hero*, *Coenonympha tullia*, *Erebia aethiops*, *Hipparhia semele* (Linnaeus, 1758), *Brinthesia circe* тощо.

Другий етап лепідоптерологічних досліджень у КП пов'язаний зі створенням у жовтні 1918 року Кам'янець-Подільського Українського університету, який надалі був реорганізований в Інститут народної освіти. У 1920-х роках ентомологічні дослідження на території Кам'яниччини проводив старший асистент зоологічного кабінету при Кам'янець-Подільському університеті, а згодом, після його реорганізації – викладач зоології в сільськогосподарському інституті О.М. Кожухів, який займався вивченням видів – шкідників сільського господарства, зокрема садівництва [32]. Власне фауністичними дослідженнями у КП у цей час займався відомий подільський вчений-зоолог, керівник підсекції прикладної зоології на кафедрі природи, сільського господарства і культури Поділля при сільськогосподарському інституті професор В.П. Храчевич. Результатом його багаторічних досліджень стала написана у співавторстві з Д.О. Богацьким праця «Матеріали до лепідоптерофауни Поділля» (1924) [40]. Будучи написаною на основі матеріалів, зібраних протягом 1906-1924 рр., в основному в м. Кам'янець-Подільський та його околицях, а також аналізу попередніх публікацій, ця праця стала найбільш повним та узагальненим зведенням, присвяченим лепідоптерофауні цього регіону. У роботі наведено анотований список 102 виявлених у регіоні видів денних лускокрилих, 97 з яких вказуються безпосередньо з КП. Крім місць знахідок (поширення), у цій праці автори також вказують деякі екологічні особливості регіональної лепідоптерофауни, зокрема, річну кількість генерацій та період лету імаго, а також аналізують попередні лепідоптерологічні публікації з регіону, зокрема праці А. Тушина і Н. Раєвського [38] та Г. Бельке [4,5]. Найцікавішими з наведених у цій праці знахідками є вказівка з Кам'янца-Подільського та з с. Дерев'яне степового стенотопного виду *Melanargia russiae* («*jarugia* Суг.»), поширеного значно східніше, а також вказівки щодо таких регіонально рідкісних видів, як *Carterocephalus palaemon*, *Zerynthia polyxena*, *Maculinea teleius* та *Pandoriana pandora*, *Argyronomela odice*, *Nymphalisan tiopa*, *Lopinga achine*, *Melanargia russiae*, *Coenonympha tullia*, *Brinthesia circe*, а особливо *Coliasmyr midone* та *Maculinea alcon*, не підтверджених у КП. сучасними знахідками.

У 1927 році на основі опрацювання зібраних ентомологами аматорами А.В. Вінницьким та А.В. Шафировим колекційних матеріалів В.П. Храчевич публікує статтю про лепідоптерофауну Гайсинщини (одного з районів Східного Поділля), в якій вказує 60 видів булавовусих лускокрилих [39].

Закриття Інституту народної освіти та репресії 30-х років, коли були засуджені й знищені практично усі Кам'янець-Подільські науковці, майже на 40 років зупинили дослідження фауни регіону [33].

Наступний, вже післявоєнний, третій етап регіональних лепідоптерологічних досліджень, розпочався у 60-80-х рр. ХХ-го ст., коли на території Кам'янець-Подільського району проводили дослідження та збирали колекції метеликів натуралісти-краснознавці Л.А. Лясота та Г.І. Ференц. Нажаль, результати їхніх досліджень не були опубліковані, проте, основна частина зібраних ними матеріалів зберігаються у фондах Хмельницького краєзнавчого музею, де й були опрацьовані нами [23].

Таким чином, до початку наших досліджень, вивчення лепідоптерофауни у регіоні проводили спорадично, з великими перервами з середини ХІХ-го – до середини ХХ-го століть, а також впродовж 1960-80-х років минулого століття.

Сучасні дані щодо ропалоцерової фауни Поділля знаходимо у небагатьох публікаціях Я. Капелюха [31], Д. Моргуна [35] та С. Попова [37]. Крім того, на цьому етапі дослідженнями Подільської ропалоцерової фауни, в тому числі й у К.П., займаються ентомологи-аматори: Г. Паламарчук [36] і Г. Романов [15]. Останній, вперше для регіону виявив рідкісного та маловідомого на Україні синявця – *Plebeius sephirus*.

Сучасний, четвертий етап у вивченні фауни булавовусих лускокрилих КП пов'язаний, зокрема, і з нашими дослідженнями. В останні роки активізувалось вивчення таксономічного складу та поширення денних лускокрилих у регіоні, розпочались дослідження їх екологічних особливостей. Проводяться дослідження характеру та тенденцій змін в угрупованнях денних лускокрилих під впливом природних й антропогенних факторів різного виду й інтенсивності та розробляються заходи з охорони різноманіття булавовусих лускокрилих у природних екосистемах КП [23-28].

Список використаних джерел:

1. Adamczewski St. Uzupełnienia i sprostowania do fauny motyli Polski. I // *Fragm. Faun. Mus. Zool. Pol.* T. 3, № 14., 1938.
2. Adamczewski S. Przyczynek do znajomości fauny motyli Podola Polskiego // *Fragm. Faun. Mus. Zool. Pol.*, T. 4, № 9. 1939.
3. Adamczewski St. 1950. Uzupełnienia i sprostowania do fauny motyli Polski. II // *Pol. Pis. Entom.* – T. XX: 75-93.
4. Belke G. Quelques motssur lec limatet la fauna de Kamienietz-Podolski // *Bull. Soc. Nat. Mosc.* – 1853. – 26 (1): 410-437.
5. Belke G. Esquisse del' histor enature llede Kamienietz-Podolski // *Bull. Soc. Nat. Moscow.* – 1859. – 32 (1): 24-106.
6. Czekanowski L. Verzeichnissder Wolhynischen und Podolischen Schmetterlingeder Sammlungdes Wolhynischen Lyceum // *Bull. Dela Soc. imp. Des Natural. De Moscou*", 1832, b. 5.
7. Garbowski T. 1892. Materialien zueiner Lepidopteren fauna Galizienz, nebstsy stematis chenund biologischen Beitragen // *Sitzungsbr. Akad. Wiss. inWien.* – 1892. – Bd. CI. – S. 869-1004.
8. Higgins L.G. Classification of European butterflies.– London: Collins, 1975.– 320 pp.
9. Hirschler J., Romaniszyn J. Motylewiększe (Macrolepidoptera) z okolic Lwowa // *Spraw. Kom. Fiziogr. Akad. Umiej. w Krakowie.* – 43. – Krakow, 1909. – S. 80-155.
10. Jarosiewicz J. Leucochloëchloridice Hb. // *Pol. pis. entom.* 14-15. – Lwow, 1935-1936. – S. 368, 369.
11. Klemensiewicz S. O nowych i małoznanych gatunkach motyli fauny galicyjskiej // *Spr. Kom. Fiziogr. Akad. Umiej. w Krakowie.* – 33: s.113-190; 34: s.176-202; 35: s.78-101; 36: s.40-76; 38: s.4-7; 43: s.53-62; 45: s.1-8. – Krakow, 1898-1911.
12. Kremky Y. Badanian ad fauna motyli Podola Polskiego. 1 // *Fragm. Faun. Mus. Zool. Pol.*, 1937. – T. 3, № 2.
13. Kuntze R., Noskiewicz J. Zarys zoogeografii Polskiego Podola // *Pracenaun. Wydawn. Towar. Nauk. We Lwowie*, T. 4./ 2. – Lwow, 1938.
14. Romaniszyn J., Schille F. Fauna motyli Polski (Fauna Lepidopterorum Poloniae). – *Pracemonogr. Kom. Fiziogr. PAU.* – 6, T.1. – Krakow, 1929. – 552 s.

15. S. Popov, Y. Kanarsky, G. Romanov, A. Zakov, S. Gerasimova. Ukraine / Prime butterfly areas in Europe: Priority sites for conservation. – Ministry of Agriculture, Natural Management and Fisheries of the Netherlands. – Wageningen, 2003. – p. 611–642.
16. Starczewski A. Przyczynek do fauny Macrolepidoptera okolic Buczacza // Pol. Pis. Entom., 1935-36, T. 14-15.
17. Swiatkiewicz M. Motyler zadke i nowe dla Polski z okolic Podola // Pol. Pis. Entom. – 5: 126-132; Prz. I. – 7: 44-46; Prz. II. – 9: 87-92; Prz. III. – 10: 218-223. – Krakow, 1926–1931.
18. Toll S.H. Uzupełnienia do fauny Motyli Polski // Pol. Pis. Entom., 1937-1938, T. 16-17.
19. Werchratski J. 1869. Przyczynę k do krajowej fauny motylej // Spr. Kom. Fiziogr. Akad. Umiej. w Krakowie. – 3. – Krakow, 1869. – S.50–55.
20. Werchratski J. 1870. Dodatek do fauny motylej // Spr. Kom. Fiziogr. Akad. Umiej. w Krakowie. T. 4. – Krakow, 1870. – S.263–264.
21. Wierzejski A. Zapiski z wycie s zkipo dolskiej // Spr. Kom. Fiziogr. Akad. Umiej. w Krakowie. – 1: s. 165-179. – Krakow, 1876.
22. Білозор М. Матеріяли до лепідоптерофавни Поділля. // Зб. праць зоол. муз. ВУАН. – 1931. № 10. – С. 127-206.
23. Гордій Н.М. Фауна денних метеликів (Lepidoptera, Diurna) НПП «Подільські Товтри» / Н.М. Гордій, Ю.В. Канарський // Наук. зап. Держ. прир. муз. – Львів, 2004. – 20. – С.139-148.
24. Гордій Н.М. Рідкісні лускокрилі (Lepidoptera) НПП «Подільські Товтри» та напрямки їх охорони / Н.М. Гордій // Наукові основи збереження біотичного різноманіття. Мат. 5 наук. конф. мол. вчених (Львів, 8-9 листопада 2004 року). – Львів, 2004. – С. 23-25.
25. Гордій Н.М. Видовий склад денних лускокрилих (Lepidoptera, Diurna) загальнодержавного ботанічного заказника «Устянський» / Н.М. Гордій // Наук. пр. Кам.-Под. держ. ун-ту. – Вип. 1. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 16-18.
26. Гордій Н.М. Видовий склад денних лускокрилих (Lepidoptera, Diurna) загальнодержавного ботанічного заказника «Товтра Вербецька» («Чотири Кавалери») / Н.М. Гордій // Наук. пр. Кам.-Под. держ. ун-ту. – Вип. 6. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 3. – С. 44-45.
27. Гордій Н.М. Фауна денних лускокрилих (Lepidoptera, Diurna) заказника «Бакотська затока» / Н.М. Гордій // Наукові основи збереження біотичного різноманіття. Мат. 8 наук. конф. мол. вчених (5-6 листопада 2007 року). – Львів, 2007. – С. 87-88.
28. Гордій Н.М. Денні лускокрилі (Lepidoptera, Diurna) атолоподібних товтр НПП «Подільські Товтри» / Н.М. Гордій // Наук. зап. Тернопіль. нац. педаг. ун-ту ім. В. Гнатюка. С.: Біологія. – 2010. – № 4 (45). – С. 122-126.
29. Ершовъ Н. Каталогъ чешуекрылыхъ Россійской имперіи / Н Ершовъ, А. Фильдь // Труды рус. энтом. об-ва. Т. IV. – Петербург, 1870. – С. 130-204.
30. Канарський Ю.В. Про методику обліків і розрахунку чисельності денних лускокрилих / Ю.В. Канарський // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Біолог. – 2006. –Вип. 41. – С. 63-70.
31. Капелюх Я.І. Рідкісні червонокнижні комахи заповідника «Медобори» Тернопільської області / Я.І. Капелюх // Вестник зоологии. – 1999. – 33, №3. – С. 20.
32. Кожухів О.М. Шкідники саду Кам'янця та боротьба з ними / О.М. Кожухів // Зап. Кам.-Под. ін-ту народ. освіти. – Т. 1. – Кам'янець на Поділля, 1926. – С. 1-22.
33. Кокус В.В. Дослідження природи в працях вчених Кам'яниччини в 20-х – 30-х роках ХХ століття / В.В. Кокус // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Серія Географічна. Вип. 13 (2007).
34. Ксенжопольский А.В. Rhopalocera Юго-Западной России / А.В. Ксенжопольский // Тр. общ. Изсл. Вольни. 8. – 1911. – С. 1-76.
35. Моргун Д.В. Булавоусые чешуекрылые (Lepidoptera: Rhopalocera) Винницкой области Украины / Д.В. Моргун // Russian. Entomological Journal. – 1999. – 8 (4): 307-315.

36. Паламарчук Г. Аннотированный список видов (Lepidoptera, Rhopalocera) собранных в Хмельницкой области в 1995-2006 годах / Г. Паламарчук // http://genaps.narod.ruspisok_hmelnitskij.htm.
37. Попов С.Г. Население булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) Днестровского каньона в 1986-1992 годах (Западная Украина) / С.Г. Попов // Энтомологические исследования в заповідниках степной зоны. Тез. докл. междунар. симпоз. Харьк. отд. Укр. энт. об-ва. – Харьков, 1993. – С. 56-59.
38. Тушин А. Матеріали къ фауне Lepidoptera Подольской губернии / А. Тушин, Н. Раевский // Зап. об-ва подольских естествоиспытателей и любителей природы. Т. 3. – Каменец-Подольск, 1915. – С. 71-86.
39. Храневич В. Матеріали до фауны Lepidoptera на Гайсинщині / В. Храневич // Тр. Фіз.-мат. відділу УАН. Т. IV, Вип. 2. – Київ, 1927. – С. 305-315.
40. Храневич В. Матерьяли до лепідоптерофауны Поділля / В. Храневич, Д. Богацький // Зап. Сіль-госп. ін-ту в Кам'янці на Поділля. Т. 1. – Кам'янець на Поділля, 1924. – С. 1-38.

Short history of research of fauna of Lepidoptera on territory of Ukraine is given in the article.

Key words: butterflies, Lepidoptera, Rhopalocera, research history, fauna, Kamyanetske Prydnisterya.

Отримано 24.06.2014 р.